

Postkolonialismi pealetung post-sovetoloogias: kas paradigmuuutuse künnisel?

Epp Annus

Sissejuhatus

Kuidas uurida nõukogude kultuuri – see on küsimus, mis seob eesti uurijaid teiste nõukogude võimu alla surutud olnud rahvustega. 20. sajandi teise poole eesti kultuuri uurijad pole posttotalitaarsetes naaberriikides toimunule tavapäraselt erilist tähelepanu pööranud, erinevaid repressioonikogemusi võrdlevat perspektiivi pole senini eriti kasutatud.¹ Kui Nõukogude okupatsiooni ajal oli selline lähenemine üsna loomulik, sest muidu oleks tekst vajunud veelgi rohkem ideoloogiliste kammitsate kütke, siis praegusest tagantjärele perspektiivist tähendab eraldumine isolatsiooni ning oluliste uurimisstrateegiate kõrvalejätmist. Hea oleks teada, kuidas uurivad teised NSVL taustaga kultuurid oma lähimineviku kirjandust, võrdlev aspekt tuleks kasuks nii anneksioonija kui ka taasiseseisvumise ajajärgu kultuurilist üldilmet uurides, üht-teist kasulikku võiks leida ka lähenemisenurkade võrdluses. Muidugi on dialoogil kaugemate ja lähemate kommunismiminevikuga naabritega omad piirangud, neist olulisemad keelised. Ent piirangud pole ületamatud, kohalike keelte mitmesusest saaks läbi tungida kultuurikontaktide abil,² mingi pildi toimuvast saab suurkeelte vahendusel. Käesolev essee uuribki just seda rohkem välist kui sisemist pilti nüüdisaegsest Nõukogude impeeriumi analüüsist, lähtub neist artikleist, mis kajastuvad *ISI Web of Science*'i arhiivides, ning raamatutest, mille tähtsus on märgatav rahvusvaheliste teadusvõrgustike vahendusel – eesmärgiga luua eesti kultuuri nõukogude perioodi uurimisele laiem kontekst.

Millega on siis tegemist? Kuidas nimetada uurimisvaldkonda, mis ühendaks eri valdkondade huvi nõukogude perioodi vastu? Kuni 1980. aastate lõpuni uuris NSV Liidus toimuvat sovetoloogia. 1980. aastate lõpul tabas aga sovetoloogiat õnnetus, mida sovetoloogid ei osanud ette näha: nende uurimisobjekt lakkas ootamatult eksisteerimast. Häbi oli suur just sellepärast, et sovetoloogid ei olnud suutnud asjade käiku prognoosida – selline kaugus tegelikest protsessidest ei tulnud valdkonna mainele muidugi kasuks. Eemaltvaatajale tekitas segadust ka äkitselt esilekerkiv rahvuste ja etniliste gruppide segadik – NSV Liit oli paistnud monoliitse üksusena, kus *vene* ja *nõukogude* olid tähendanud ühte ja sedasama (Hirsch 2005: 1). Järgnenud kahe aastakümne jooksul pole Nõukogude Liidu nüüd juba tagasisivaatav

¹ Üksikuid erandeid leidub, nt Peiker 2005.

² Balti riikide vahel neid kontakte leidub, tervitatavad ettevõtmised on nt Egläja-Kristson 2008 ja Mihkelev 2009.

uurimine ikkagi saadud hoobist päriselt kosunud, segadus jätkub kas või selle ümber, kuidas uurimisvaldkonda nimetada. Mõnda aega juurdus ingliskeelsetes ringkondades nimetus *postsoviet studies*, mida eesti keeles kuidagi suupäraselt ümber öelda ei õnnestu, praeguseks näib enim kasutusel olevat pikk ja lohisev *Slaavi, Ida-Euroopa ja Euraasia uuringud*, mis nõukogude perioodi eraldi uurimisobjektina enam ei erista. Endise Nõukogude Liidu territooriumi kohta kasutatakse üha enam eestlase jaoks segadusseajavat üldnimetust *Euraasia*. Nimekasutust põhjendab pikalt Mark von Hagen, kes leiab *Euraasia* mõiste olevat sobilik, et lammutada Euroopa ja Aasia vahelist vastasseisu: „Euraasia toimib asendusena või kõrvalekaldena küsimusest, kas Venemaa kuulub Euroopasse või Aiasse“ (2004: 458). Von Hageni järgi tuleneb *Euraasia* kasutuselevõtt soovist tõmmata eraldusjoon vana ja uue lähenemisviisi vahele, rõhutada uue nimega uudset lähenemisviisi, kus oluliseks saavad rahvusküsimus, impeeriumi ja selle äärealade suhted, ja kus leidub koht ka postkolonialistlikule mõtlemisele ja dekonstruktsioonile, samuti ajaloo eetilisele dimensioonile. Von Hagen mainib siin sarnasust ajaloolaste, antropoloogide ja kultuuriuurijate „uuenenud mõtlemises“. Uudsete lähenemisviiside kasutuselevõtt on muidugi igati tervitatav, ent *Euraasia* katusnimetus jääb eestlasest lugeja jaoks siiski vägagi kaheldavaks mõisteks juba seetõttu, et raske on aru saada, kuidas endise Vene impeeriumi Euroopa-osa sellega peaks suhestuma. Mina ei tea, kas Eesti sellesse „uude“ Euraasiasse kuulub. Paljudest endise NSV Liidu kohta käivatest artiklitest kipub nagunii jääma mulje, et Balti riigid NSV Liitu ei kuulunud.

Käesolev kirjatöö ei püüa anda ülevaadet kõigest, mida viimase kahekümne aasta jooksul Nõukogude impeeriumi kohta on kirjutatud. Kirjutatud on kõike: endised sovetoloogid kaitsevad oma kunagisi seisukohti (Daniel 2007), innuga uuritakse avanenud arhiivides leiduvaid materjale ja kirjutatakse uue informatsiooni põhjal traditsioonilisi nn objektiivsuse taotlusega ajaloolisi uurimusi (Zubkova 2008),³ sisse on tunginud uued teemaderingid, popkultuuri, filmi, argielu uurimine (Condee 2009). Üheks muutuseks on kindlasti ka suurenenud huvi impeeriumi äärealade vastu (von Hagen 2004, Buckler 2009, Empire 2003, Suny 2001). Mind huvitab uute uurimuste lähenemisviis: kuivõrd on nõukogude ajajärgu uurimisel tähelepanu pööratud kolonialismi ilmingutele? Kas vahel on kasutusse võetud postkolonialistlik vaatenurk? Võime sealjuures eristada vähemalt kahte paralleelküsimust: mil määral käsitletakse NSV Liitu kui Vene impeeriumi?⁴ Ja edasi, kas impeeriumi-uuringutel kasutatakse

---

3 See etapp on küll praeguseks lõppemas, taas on algamas suletud arhiivide ajajärk.

4 Silmas tuleks pidada ka seda, et impeeriumi mõiste on läbi teinud arengu, nii nagu rahvuse mõistegi: nii nagu nüüdisaegsed uurimused mõistavad rahvust kui konstruktsiooni, nii nähakse impeeriumis mitte ühest vähemuste rahvuslike eripärade tasalülitamist, vaid nende võimendamist ja ärakasutamist valitsusstrateegiates (Yekelchik 2004: 5). Sergi Jekeltšik näeb just rahvuse ja impeeriumi mõiste teisenemises nõuka-uuringute paradigmuutuse võimalikkust (Yekelchik 2002), vt ka Martin 2002, eriti lk 24.

kolonialistlikku või postkolonialistlikku vaatevinklit? Üks ei eelda tingimata teist, kolonialistlikust või postkolonialistlikust lähenemisnurgast kõneldes tuleb tingimata küsida, mida nende all õigupoolest mõeldakse? Võime kõnelda laiemalt imperialismiuuringutest ja kitsamalt kolonialismiuuringutest: *nõukogude imperialismi uuringud* võtavad aluseks teesi, et NSV Liit oli imperialistlik moodustis, kus suurrahvas allutas endale väiksed rahvused ja etnilised grupid, moodustades sel viisil paljurahvuselise impeeriumi. *Nõukogude kolonialismi uuringud* lähtuvad sellest samast eeldusest, aga kasutavad sealjuures mõisteid *koloniseerimine, kolonialism, kolonisatsioon*, ühendades Vene impeeriumi uuringud kolonialismiuuringutega mujal maailmas; sealjuures on peamiseks huviobjektiks mitte allutatav suurvõim, vaid alistatud rahvused ja etnilised grupid, samuti impeeriumi keskme ja anastatud äärealade vahelised suhted. Sageli kaasatakse sealjuures ka endised sotsialismimaad, vaadeldes NSV Liitu ja selle satelliitriike ühtse kooslusena (Moore 2001) – sestap olen kohmakama *nõukogude kolonialismi* asemel kasutanud valdkonda määratleva mõistena *sotskolonialismi*.⁵

Aga milleks üleüldse nõukogude kolonialismist või sotskolonialismist kõnelda, kui sel pole sisulist vahet imperialismiuuringutega? Tõepoolest pole nt 1960. aastatel avaldatud nõukogude imperialismi kriitikas mingit mõtet kahte suunda eristada, sest lähemat kolonialismianalüüsi toonastes kirjutistes ei esine.⁶ 1980. aastatel angloameerika ülikoolides esile kerkinud postkolonialistlikud uuringud pakuvad selget võimalust ajaloolis-poliitilise huviasetusega imperialismiuuringutest eristuda: postkolonialistlikud uuringud kujunevad valdkonnaks, millel on tihedad sidemed poststrukturealismiga; siin segunevad erinevad kaasaegsed diskursused – feminism, psühhoanalüüs, marksism –, tekib kultuurikeskne uurimissuund, mille märksõnad osutavad muu hulgas kolonialistliku subjekti hübriidsele, traumaatilisele ja katkelinele identsusele. See on sfäär, kuhu sotskolonialismi uuringud on alles vaevalt siseneemas; valdav osa üldistusjõulistest artiklitest tegelevad peaaesjalikult poliitilise võimu, majandussuhete, ühiskonnakorralduse analüüsiga; kultuuriuurimise poole pealt lisanduvad praegu põhiliselt üksikteoste analüüsid, millel pole üldistavat kandejõudu. Postkolonialistlikke uuringuid kui postsotsialismi või postkommunismi paradigmaatilist uurimissuunda praegu-seks veel ei eksisteeri, huvi kolonialismiküsimuste vastu on aga suur. Praegu saame kõneleda vaid vormumisjärgus sotskolonialismi uuringutest, mida iseloomustavad sagedased arutelud kolonialismiküsimuse üle, suur huvi erinevate *post*-teooriate omavaheliste suhete vastu, püüded võrrelda NSV Liidu erinevate osade ning satelliitriikide rõhutu-kogemust, aga ka võrdlused Aafrika riikide ning NSV Liidu liiduvabariikide vahel; lisaks ka üha laialdasem kolonialismi sõnavara kasutamine imperialismiküsimuse analüüsil.

---

5 Vt ka Annus 2007.

6 Vt nt Conquest 1962, Kolarz 1967.

Rõhutagem veel kord: selle artikli eesmärgiks pole analüüsida mitte NSV Liidu võimustrateegiaid,⁷ vaid kahe viimase aastakümne nõukogude perioodi käsitlemise akadeemilist diskursust. Edasises orienteerumise lihtsustamiseks toon siinkohal siiski ära Gayatri Spivaki vastuse küsimusele, kas mõisteid koloniseerija ja koloniseeritu saaks kasutada nõukogude perioodi uuringutes⁸: „Kui võõras rahvusriik kehtestab oma ülemvõimu, surudes peale oma seadused ja haridussüsteemid ning kohandades tootmisviisid oma huvidele vastavaks, siis võib kasutada mõisteid „koloniseerija“ ja koloniseeritu.“ (Empire 2003: 5; Chernetsky jt 2006: 828).

Uurimisvaldkonnad

Vene impeeriumi ja kolonialismi küsimus jaguneb tänapäevastes käsitlustes nelja omavahel haakuva või vastastikku kriitilise valdkonna vahel.

Esiteks, kõige kaugemale on jõutud kahekümnenda sajandi eelse *Tsaari-Venemaa* käsitlustes. Siin on impeeriumi teema olulisel kohal, teejuhiks ajaloolase Andreas Kappeleri mastaapne „Rußland als Vielvölkerreich: Entstehung, Geschichte, Zerfall“ (1992), esimene üleüldist tähelepanu leidnud Venemaa-uurimus, mille keskpunktiks on Vene imperialismi ajalugu.⁹ Kolonialismi teema siin eraldi vaatluse all ei ole, kuigi aeg-ajalt mainimist leiab: Kappeler ei kiirusta Tsaari-Venemaad üheselt kolonialistlikuks kuulutama, kuid peab selgelt kolonialistlikuks Siberi ja Aasia alade allutamist. Kappeleri uurimistööle lisaks on Tsaari-Venemaa imperialistlike ja kolonialistlike käitumismudelite kohta kirjutatud mitmeid uurimusi, omaette teemaks on kujunenud Vene orientalism (Jersild 2002). Kirjandusuuri jaoks on kõige olulisem on selgelt postkolonialistlikust vaatenurgast kirjutatud Ewa Thompsoni „Imperial Knowledge“ (2000), mis ilmudes tekitas rohkelt ärevust ja vastukaja. Ewa Thompsoni käsitluse näol on Tsaari-Venemaa kolonialismikriitilisel kultuurianalüüsil olemas kanooniline tekst, millega edasised kirjutajad saavad suhestuda.

Teiseks, Venemaal on Tsaari-Venemaa perioodi analüüsid tõusnud esile ka *enese-kolonisatsiooni* teema, seda eriti narodnikute ja Peeter Esimese reformipoliitikaga seoses. Siin domineerivad ülihea sulega Aleksandr Etkindi kirjutised (Empire 2003: 17–25, Etkind 2002, aga vt ka Kujundzic 2000, kus autor kinnitab oma kirjutise autoriteeti anekdoodiga Tartu ülikoolis esinemisest ja Juri Lotmani vastusest ettekandele). Nagu arvata võib, on enesekolo-

7 Selle kohta vt nt Annus 2011 (ilmumas).

8 Küsitluse ingliskeelne pealkiri oli „The Place of Post-Colonial Theory in Slavic/ Central and Eastern European/ (Post-) Soviet Studies“, valdkonda lühendati edaspidi kui TECBOT (The Entities Covered By Our Title). Etteruttavalt öeldes, nimetus TECBOT on hämmastavalt hea näide valdkonna identiteedikriisist.

9 Kappeleri raamat on tõlgitud vene, prantsuse ja inglise keelde.

nisatsiooni teoretikud ja Vene kolonialismi kriitikud omavahel vaenujalal, kuna enesekolonisatsiooni teema võimaldab vältida – ja isegi naeruvääristada – arutelu Venemaa äärealade koloniseerimispraktikate üle.¹⁰

Kolmandaks, *nõukogude perioodi* uuringutes pole kolonialismi teema jõudnud sugugi nii valdavale positsioonile kui Tsaari-Venemaa käsitlustes, ent kirjutatud on ometi küllaga. Kirjutatu jääb siiski ettevalmistavale tasandile, sellist mastaapset kanooniliseks kujunenud monograafiat nagu Ewa Thompsoni „Imperiaalne teadmine“ selle valdkonna kohta ilmunud ei ole. Rohkem tähelepanu on leidnud mõned osaliselt impeeriumikriitilise hoiakuga monograafiad ja kogumikud, nt Ronald Grigor Suny ja Terry Martini „A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin“ (2001).

Neljandaks, *postkommunistliku* perioodi uurimisel on kõne all ka neokolonialismi teema, olgu siis Venemaa jätkuva mõju analüüsina või lääneriikide väärtuste ülevõtmise tähenduses.

Ajalooline perspektiiv

Nagu juba mainitud, pole kolonialismiteema Nõukogude Liidu uurimises vaid paari viimase aastakümne saavutus, lääne teadlased ja ajakirjanikud ning erinevad pagulasgrupid olid Nõukogude Liitu kolonialismis süüdistanud selle algusaegadest peale¹¹. Tõsisem huvi kolonialismiuuringute vastu algas siiski pärast impeeriumi lagunemist, alistatute poolelt, äärealade diasporaast. Sealjuures olid väidetavalt kiireimad ukrainlased: Austraalia-ukrainlane Marko Pavlyshyn avaldas esimesed selleteemalised artiklid 1992. ja 1993. aastal (Pavlyshyn 1992, 1993), järgnevatel aastatel on Vitali Tšernetski järgi postkolonialistlik vaatenurk saanud Ukrainas menukaimaks post-mõttevooluks (Chernetsky 2003: 38). Ka Balti küsimus tõstatati võrdlemisi vara, 1997. aasta Modern Language Association'i (MLA) aastakonverentsile tuldi paneeliga Balti postkolonialismist¹², aasta hiljem ilmus ajakirja MLA ettekannete põhjal ajakirja World Literature Today Balti erinumbr¹³; järgnes veel nt Karlis Račevskise artikkel ajakirjas Journal of Baltic Studies (Račevskis 2002). Ent Balti riikide koloniseerimise kohta kirjutatu laiemat vastukaja ei tekitanud, ühtegi viidet ma neile artiklitele väljaspool

¹⁰ Nt Chernetsky 2003 annab teravalt kriitilise ülevaate enesekolonisatsiooni teemal kirjutatust.

¹¹ Vt Chernetsky 2003.

¹² Violeta Kelertase organiseeritud paneelis esinesid peale tema veel Tiina Kirss ja Karl Jirgens. Muide, samal konverentsil oli ka eraldi paneel „Postcolonial literatures of East Central Europe“.

¹³ Nagu 1990. aastatel nõukogude kolonialismi teemaga tüüpiline, oli ka World Literature Today erinumbris tunda kõhklust mõiste ümber; vt toimetaja kaassõna, kus selgitatakse otsust postkolonialismi märksõna numbri pealkirjas mitte esile tõsta (Riggan 1998).

Journal of Baltic Studies autorite ringi pole leidnud (ukrainlase Marko Pavlyshyni artiklile hilisemates üldise probleemiasetustega artiklites ei toetuta, aga vähemalt nime mainimist kohtab tihti). Varaseima Eesti kohta kirjutatud üldisema probleemiasetusega kolonialismikriitilise artikli leidsin 1998. aastast, ajakirjast Nations and Nationalities: Colin Mettami ja Stephen Williamsi „Internal Colonialism and Cultural Divisions of Labour in the Soviet Republic of Estonia”.¹⁴

Kui 1990. aastatel avaldati aeg-ajalt üksikuid postkolonialistliku lähenemisviisiga artikleid, siis 2000. aastate alguses toimus silmanähtav elavnemine. 2001. aastal avaldas mainekas, laia lugejaskonnaga ja ülimalt selektiivne ajakiri PMLA oma kirjandusuurimise globaliseerumise erinumbris David Chioni Moore'i artikli „Kas post- postkolonialismis on post- postsotsialismis?” (*Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique*). David Chioni Moore'i artikkel on senini ainus rohkelt tsiteeritud kultuurikeskse orientatsiooniga artikkel sotskolonialismi valdkonnas.

Samal ajal toimus elavnemine ka ajaloolaste impeeriumiuuringutes – või täpsemini, uue põlvkonna ja avanenud arhiivide ajastu tööd jõudsid avaldamisstaadiumini. 2001. aastal ilmus Ronald Grigor Suny ja Terry Martini toimetatud kogumik „A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin”, mis koostajate väitel koondas esimesi uue ajastu arhiivitöö vilju. Kogumiku põhihuviks on Nõukogude impeeriumi paljurahvuseline koostis: „Raamatu peateemaks on küsimus, kuidas imperialismivastane ettevõtmine, mis püüdis rahvuste emantsipatsioonile, metamorfeerus rahvusriikide impeeriumiks” (Suny, Martin 2001: vii). Erilist huvi nõukogude kolonialismi vastu artiklid üles ei näita,¹⁵ küll aga puudutab kolonialismiteemat Ronald Suny avaessee, mis küll põhiliselt keskendub revolutsioonieelsele ajajärgule. Samal aastal ilmus ka Terry Martini uurimus „The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalities in the Soviet Union, 1923–1939” (2001), mis analüüsib NSV Liidu rahvuspoliitikat aastail 1923–1939. Martin siin siiski impeeriumi-küsimusele erilist tähelepanu ei pööra. 2005. aastal lisandub veel üks väga huvitav NSV Liidu rahvusküsimusi harutav monograafia, Francine Hirschi „Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union”,¹⁶ mis püüab aru saada NSV Liidu formeerimise strateegiatest ning uurib muu hulgas, kuidas lääne rahvuslus mõjutas revolutsioonijärgset nõukogude rahvuste rajamise ettevõtmist. Kõiki neid töid ei saa just kolonialismiuuringu-

---

14 Kukk 1991 sisaldab kena kokkuvõtet sotskolonialismi ilmingutest Eestis. See tagasihoidliku välimusega väljaanne paraku laiema lugejaskonnani ei jõudnud.

15 Artiklid sündisid 1997. aastal peetud konverentsi ettekannete põhjal.

16 Francine Hirschi 1998. aastal Princetoni ülikoolis kaitstud doktoritöö pealkiri oli „Empire of Nations: Colonial Technologies and the Making of the Soviet Union, 1917–1939”.

teks pidada, küll aga äratas ulatuslik arhiivimaterjalide tutvustamine laiemat huvi rahvusluse ning imperialismi küsimuste vastu, sealjuures ka kolonialismiteema vastu.

Aastaks 2010 on Nõukogude pärandi uurijad kolonialismi küsimuse teadvustanud; väga paljud, võib-olla enamik selle uurimisobjektiga tegelejaid tunneb vajadust probleemiga suhestuda. Ajaloolased, geograafid, sotsioloogid, kirjandus- ja kultuurikriitikud – erineva lähenemisviisiga uurijad viitavad ühel või teisel viisil oma kirjutistes kolonialismi temaatikale. Sellegipoolest ei saa veel kõnelda sotskolonialismist kui kehtestatud uurimisfäärist. Nõukauringud on jõudmas paradigmuuutuse künnisele, uus paradigma on ennast kehtestamas, otsustav muutus pole aga siiski aset leidnud.

Kuidas nii, kui kolonialismiteema on juba jõudnud „massidesse“, leidnud laia kõlapinna? Kas just see ei näita uue paradigma juurdumist, kui mõtteviis on levinud üksikute innovaatorite juurest laiemale uurimisväljale? Jah ja ei. Sotskolonialismi uuringud intrigeerivad paljusid, ent praeguseks pole välja kujunenud kanooniliste tekstide kogumit, millega valdkonna uurijad saaksid suhestuda, David Chioni Moore'i artikkel on jäänud peamiseks laia levikuga artiklik. Nii on sotskolonialismi uuringud praegu veel kaootilises ja ebakindlas seisus: iga kirjutaja alustab otsekui uuesti algusest, ikka tuleb üle seletada, et kolonialismi vaatepunkt on õigupoolest oluline. Täiesti lahtine on küsimus, kuidas postkoloniaalset mõtteviisi endise kommunistibloki puhul kasutada. Kas võtta üle mõistestik ja vältida NSV Liidu kohta üldistuste tegemist ja koloniaalimpeeriumi nimetuse kasutamist? Või kas kuulutada NSV Liit koloniaalimpeeriumiks ja selle asumaade hulka lugeda ka Bulgaaria, Rumeenia ja teised Nõukogude Venemaa mõjusfääri kuulunud Ida-Euroopa riigid? Või näha Nõukogude impeeriumi diferentseeritult, nimetada Kesk-Aasia koloniseerituks ja Balti riigid okupeerituks? Sisemist ebakindlust on märgata mitte ainult sotskolonialismi väljal tervikuna, vaid ka koguteoste ja isegi artiklite tasandil. Üldiselt on aktsepteeritud tees, et kolonialismikriitiline lähenemine aitab meil mõista NSV Liidu ja postkommunistlike riikide dünaamikat, aga kuidas, mil määral, mis perioodil, mis aladel – siin on segadust küllaga. Muidugi, arvamuste ja vaatepunktide paljusus ei pruugi olla valdkonna nõrkuse, vaid pigem just elujõu tunnuseks; ei ole ju põhjust igatseda ühtset ja üldiselt heakskiidetud sotskolonialismi diskursust. Aga polüfoonia ja kakofoonia vahel on suur erinevus, vaatepunktide paljusus on viljastav vaid siis, kui erinevad vaated suhestuvad omavahel.

Sotskolonialismi uurimise probleemid

Sotskolonialismi uurimine peaks aset leidma kahe valdkonna kokkupuutekohas, postkoloniaalsete uuringute meetodika ning nõukogude mineviku kui uurimisobjekti ristumisel. See ristumine on olnud problemaatiline mõlemalt poolt vaadates. Postkoloniaalsete uuringute vaatevinklist on uue geograafilise piirkonna omaksvõtmist aeglustanud 1960. aastate pärand,

toonane marksismi ja antikolonialismi segunemine. Sartre, kes toetas tuliselt Alžeeria iseseisvumist, kirjutas samas kiidusõnu NSV Liidus toimuva kohta. Maailm oli kindlalt eristatud kolmeks osaks, kolonialism oli esimese ja kolmanda maailma vaheline suhe, teine, „punane“ maailm jäi koloniaalsuhtest välja. Nood kindlaks kujunenud vaated hakkasid mõranema alles 1990. aastatel koos NSVL-i kokkukukkumisega. Viimastel aastakümnetel on sotskolonialism kui võimalik postkoloniaalsete uuringute valdkond tasapidi üha enam tunnustust leidnud,¹⁷ kuigi leidub veel küllaga postkolonialismi üldkäsitlusi, mille indeksites Venemaa või NSV Liidu märksõna ei leidu.

Koloniseerija ja koloniseeritu vaateväljast on postkolonialistliku perspektiivi omaks võttud olnud samuti vaevaline. India või Aafrika kolonialistliku ajaloo uurimist on tõhusalt toetanud koloniaalimpeeriumite keskused, aga kes kujutaks ette Moskva ülikooli postkolonialistlike uuringute keskust, kus tegeletak Baltimaade, Ukraina, Siberi ja Kesk-Aasia kolonialismi küsimustega? Venemaa pole oma imperiaalsest minevikust distantseerunud, Venemaa „tõlgenduspoliitikat kujundab ikka veel imperiaalne nägemus,“ kurdab Ewa Thompson (Thompson 2008: 417). Akadeemilist kolonialismiuurimist Venemaal, aga ka väljaspool Venemaad paiknevate slavistide hulgas komplitseerib lisaks veel laialt levinud arusaam, et venelased kannatasid totalitaarse süsteemi all samaväärselt teiste rahvuste ja etniliste gruppidega (Buckler 2009: 255).

Uurimistöö põhiosa peaks niisiis tulema koloniseeritud alamate ridadest. Ent siingi on probleeme rohkem kui küllaga. Tähelepanuväärne osa endistest liiduvabariikidest pole veel koloniaalseosest Venemaaga vabanenud, sõnavabaduse puudumisel ei jõua lääne teoreetiline mõte akadeemilist kirjutust ergutama. Igasugune uurimistöö peaks olema mingilgi määral üldistusjõuline, aga nõukogude impeerium koosnes väga erineva ajaloolise, majandusliku ja kultuurilise arenguga piirkondadest, impeeriumi kontroll eri alade üle kasutas erinevaid strateegiaid, need strateegiad olid pidevalt muutumises. Sestap ei saa luua üldkehtivat teoreetilist raamistikku, sellesuunaliste püüdluste tulemuseks saab olla vaid mitterahuldav väljajäätude kogum.¹⁸ Sotskolonialismi peaks mõistma erinevuste väljana, kus eri piirkondades kehtis erinev domineerimisloogika, püüdemata Eesti ja Kõrgõstani vaheliste ühisjoonte leidmisele. Piirkonnakeskne sotskolonialistlik teooria peaks arvesse võtma ka piirkonna kommunismieelset ajalugu, eelnevaid kolonialismivõrgustikke. Nii polegi tekkinud dialooge nt Ukraina ja Eesti koloniaalsituatsiooni vahele – aga üksikute eri impeeriumi nurkades kirjutatud romaa-

---

17 Marc Ferro ülevaade „Colonization: A Global History“ (1997) pühendab nõukogude kolonialismile rohkelt tähelepanu; Muriel Chamberlain lisas oma raamatu „Decolonization: The Fall of European Empires“ 1999. aasta uustrükile peatüki Venemaa kohta, Jürgen Osterhammel (1995: 122) mõnab teemapäsituse olulisust.

18 Vt Carey ja Raciborsky 2004, Baberowski 1999.

nide või filmide analüüs, mis liiati oma impeeriumi nurgakesest väljapoole ei ulatu, ei aita valdkonna arengut edasi. Tekivad „nähtamatud“ uurimistööde võrgustikud: suur osa humanitaaria kirjutistest jääb kohaliku keele raamidesse, teiste võimalike huvitundjate eest nähtamatuks. Suur osa ingliskeelsetes, laia kättesaadavusega väljaannetes kirjutajaist on aga uurijad, kel on oma uurimisobjektiga vaid kaudne, kuigi võib-olla emotsionaalne seos. Kas on võimalik kirjutada adekvaatselt piirkonnast, mida oled ise vaid külastanud, või, olgu pealegi, kus oled vahest ka mõned kuud elanud? Rabavalt ignorantseid kirjutusi leidub küllaga, Eesti lähimineviku puhul on siin huvitavaks näiteks Graham Smithi rohked kirjutised,¹⁹ kust ilmneb selgesti, et autor ei valda kohalikku keelki, rääkimata siis sügavamast kultuurilisest arusaamisest. Venemaa Euroopa osas takistab kolonialismikriitilise diskursi omaksvõttu ka lihtsustatud arusaam koloniaalsituatsioonist, mille järgi kultuurilise üleoleku tundmine anastaja suhtes välistaks koloniaalsituatsiooni. Selline arusaam tuleneb postkoloniaalse pöörde eelsest kolonialismimõistmisest, kus koloniaalsituatsiooni nähti must-valgemates toonides. Praeguseks on rohkem rääkima hakatud kas või sellestki, millist üleolekut briti tulnukaist tundsid India kohalikud valitsejad.

Retoorilised struktuurid

Kas sotskolonialism on siis uurimissfäär, kus kohalikud uurijad on isoleeritud ja lääne uurijad on vähikud? Mitte ainult, valdkonna edasiviivaks jõuks on koostööprojektid, nomaadlik uurimistöö distantsitaguse asemel, keeleõpe, kohaliku teadmise jõulisem tungimine rahvusvahelisele areenile. Praegusel hetkel aga avaldub valdkonna sisemine ebakindlus kõige selgemini just kirjutiste retoorikas. Kui Aristotelesest lähtudes eristada kolme retoorilist strateegiat, *ethost*, *logost* ja *pathost*, siis tavaliselt võimutseb akadeemilises kirjutuses *logos*: kirjutuse põhieesmärgiks on loogiliste arutluskäikude ülesehitamine. Sotskolonialismi teema aga sunnib kirjutajat oluliselt rohkem rõhuma *pathosele* ja *ethosele*: oluliseks muutub küsimus, kuidas ennast kuuldavaks teha, milliste vahenditega veenda auditooriumi oma autoriteedis, samuti kohtame loogikavälise emotsionaalse laengu ebatüüpiliselt suurt osakaalu kirjutistes. Autorite peaülesandeks pole sageli mitte teadmise edasiandmine, vaid lugeja veenmine. Põhjus peitub ilmselt kaanoni puudumises: tavapäraselt tagavad teadusliku argumenti usutavuse viited üldiselt aktsepteeritud uurimustele. Sotskolonialismi kaanonit pole veel välja kujunenud, sestap siis *ethose* ja *pathose* suur roll. *Logose*-keskset hoiakut suudavad siiski säilitada arhiivimaterjalidel põhinevad ajaloolised uurimustööd (Hirsch 2005,

---

¹⁹ Graham Smithi kirjutised (1994, 1996, 1998, 1999) võiksid olla omaette artikli teema. Siinkohal tasub vaid märkida, et Smith on mõnel pool (1998, 1999) ka kolonialistlikku sõnavara kasutanud, aga tundub, et „copy-paste“ meetodi alusel, ilma selle peale tulemata, et koloniaalsituatsiooni kohta öeldu võiks kuidagi üldises argumentatsioonis kaasa rääkida.

Martin 2001) – neil puhkudel annab originaaldokumentide kaalukus tööle vajaliku autoriteedi.

Kirjutiste retooriliste hoiakute hulgas võib eristada kolonialismiküsimuse põgusat mööndust ja viisakat mööndust, suunavat osutust, ebakindlust, eitust, ja lõpuks ka süvenenud uurimist. Neist tasub põgusalt peatuda suunava osutuse ja ebakindluse juhtudel, kuna just siin nähtub paradigmaatiline kõhklus kõige selgemini: suunavate kirjutiste tõukejõuks on just seesama arusaamine muutuse vajalikkusest või paradigmaatilise pöörde toimumisest; ebakindluse manifestatsioonid on aga paradigma muutuse selgeimad avaldumiskohad. Suunavad kirjutised on kasvanud lausa omaette žanriks: need on esseed, mis postkolonialistliku analüüsini ei jõua, kuid rõhutavad ja põhjendavad selle vajalikkust. Selle žanri rohkus ühelt poolt kinnitab seda, et valdkond on alles kujunemisejärgus, teiselt poolt tõestab huvi valdkonna vastu. Kõige paljutootavam näide näib mainekas PMLA ajakirjas „Foorumi“ rubriigis avaldatud mõttevahetus „Are We Postcolonial? Post-Soviet Space. Annual Meeting of the American Association of Teachers of Slavic and East European Languages. 29 December 2005, Washington, DC“. Mõttevahetus algab postkolonialismi *grand old lady* Gayatri Spivaki sõnavõtuga, järgnevad veel kolm lühiesseed, pealkirjast jääb mulje, nagu oleks siia koondatud USA olulisima slavistide ja Ida-Euroopa kirjanduste uurijate aastakonverentsi põhimine sõnum – sest rohkem ajakirja slavistide konverentsile tähelepanu ei osuta. Gayatri Spivak alustab paljutootavalt: „Te olete ette võtnud nõukogude uuringute ümbermõtestamise mitte ainult post-nõukogude uuringuteks, vaid ka postkoloniaalseteks uuringuteks.“ (Chernetsky jt 2006: 828). Jätkab Nancy Condee samuti suurejooneliselt: „Slavistika arutelud saavad üha enam ainet küsimusest, kas me oleme nüüd postkoloniaalsed?“ (samas, 829). See kooslus, Spivaki nimi, ajakirja PMLA autoriteet, slavistide ja Ida-Euroopa uurijate suure aastakonverentsi autoriteet, lisaks väljaõeldud kinnitus, et teema on saanud üha olulisemaks, loob kokku vägagi veenva *ethose*, jätab mulje kirjutatu ülimest autoriteetsusest. Tõsi, kui minna AATSEELi kodulehele, siis ilmneb, et tegu oli vaid ühe ümarlauaga mitmesaja osalejaga konverentsil, kus mitte üheski teises ettekandes ega paneeli nimetuses kolonialismi mõistet ei mainitud²⁰ – aga kes viitsiks AATSEELi kokkusaamise teemasid lähemalt uurida? Eeldatavasti oli artikli lugeja tuttav aasta eest avaldatud ajaloolase Mark von Hageni põhjaliku ülevaatega „Empires, Borderlands, and Diasporas: Eurasia as Anti-paradigm for the Post-Soviet Era“ (2004), mille puhul äratas tähelepanu juba pealkiri: kui endise *Soviet Studies* valdkonna keskmeks oli kindlalt Venemaa, siis nüüd – ja arvata on, et oma osa on siin mänginud akadeemilise maailma ülisuur huvi kolonialismiküsimuste vastu – on valdkonna

---

20 Tuleb siiski möönda, et pealkirjad on informatiivsed vaid osaliselt; nt teisel samalaadsel, kuigi väiksema kaaluga suurkonverentsil, USA Midwest Slavic Association'i 2010. aasta konverentsil polnud kolonialism samuti ettekannete pealkirjades sageli esindatud, samas tuli teema jutuks peaaegu kõigis ettekannetes, mida juhtusin kuulama.

uuenemise üheks võtmesõnaks valitud just huvi äärealade ja alistatute vastu. Veel ühe ümarlaua pakub 2008. aastal ajakiri *Ab Imperio* (Sub Altera Species 2008), suunavate kirjutiste hulka kuulub ka juba mainitud David Moore'i artikkel „Kas post- postkolonialismis on post- postsotsialismis?” (2001), žanri esindajaid leidub kogumike ja monograafiate eessõnade kujul. Üks hilisemaid suunavate artiklite žanrist on Julie Buckleri „What Comes after „Post-Soviet“ in Russian Studies?” (PMLA 2009), kus on samuti kolonialismiküsimusele ja uuene- nud huvile äärealade vastu tähelepanu pööratud. Vahest kõige praktilisema ja ambitsiooni- kama orientatsiooniga on antropoloog Catherine Verdery artikkel „Whither Postsocialism?” (2002), mis laiendab uurimisobjektiks kogu maailma ja paneb ette tõlgendada postkolonia- lismi ja postsotsialismi ühenduse kaudu võimusuhteid külma sõja järgset maailma hõlmava tervikpildina, kus endised kolm maailma on nähtud tihedas vastastikuste suhete võrgustikus.²¹

Paradigmaatiline ebakindlus on veelgi huvitavam ja naljakam paradigmuu- tuse avaldumisvorm;²² siia kuuluvad ebakindluse valdkonnas teostatud suuremad ettevõtmised, mis on juba alguse saanud ebakindluse platvormilt. Tüüpiliseks näiteks on Aafrika või Aasia postkolonialistliku olukorra võrdlemine postkommunistliku olukorraga, hoides postkommu- nismi ja postkolonialismi hoolikalt eraldi – olgugi et ettevõtmise aluseks on just ühisjoonte otsimine. Sellist vahejoont hoiab piinliku hoolega Mark Beissingeri ja Crawford Youngi toime- tatud kogumik „Beyond State Crisis?: Postcolonial Africa and Post-Soviet Eurasia in Comparative Perspective” (2002). Teisal näeme kogumiku koostajate ja uurimisprojektide juhtide püüdlust viia paradigmuu- tust läbi seal, kus selleks ei olda veel päriselt valmis. Lootustandva pealkirjaga kogumik „From Sovietology to Postcoloniality: Poland and Ukraine from a Postcolonial Perspective“ (2007, toim Janusz Korck) tundub olevat välise ponnistuse, mitte sisemise loogika vili: Ukraina-teemaliste artiklite postkolonialistliku vaatepunktiga liitub Poola-teema, mille puhul lähenemisnurk postkolonialismi alla hästi sobituda ei taha. Sedasama võiks tegelikult ütelda ka Violeta Kelertase koostatud „Balti postkolonialismi“ (*Baltic Postcolonialism*, 2006) kohta, kus Balti riikide postkolonialismikogemust käsitlevate artiklite kõrvale on mahutatud ka hulk selliseid, mis kolonialismiküsimust ei püstita, kuigi võiksid. Toredaim näide on aga Lowell Barringtoni toimetatud kogumik („After Independence: Making and Protecting the Nation in Postcolonial & Postcommunist States”, 2006), kus

---

²¹ Artikli edasiarendust vt Chari, Verdery 2009.

²² Paradigmaatilise ebakindluse parimad näiteid leiab konverentside kuluaridest: rääkides nt 2010. aasta AABSi konverentsil Leedu professoriga, sain ma kinnitust, et postkolonialistlik vaatepunkt vohab Leedu teadusruumis; rääkides sama juttu edasi doktorantidega, tuli välja, et eemale jalutanud professor ei teadvustanud postkommunistliku ja postkolonialistliku vaatepunkti erinevust ja pidas silmas postkommunistliku huviasetusega tööde rohkust.

toimetaja on tahtnud, aga pole suutnud postkolonialismi ja postkommunismi vahelist eraldusjoont hoida. Raamatut sissejuhatav Lowell Barringtoni essee vastandub Ronald Suny kokkuvõtva eksperthinnanguga kogumiku lõpus, aga kumbki ei tagane oma seisukohast; Barrington rõhutab eessõnas postkolonialismi ja postkommunismi vahelist eraldusjoont ning lisab sellele joonealuses: „Ronald Suny provokatiivset postkommunistlike riikide postkolonialistlikeks nimetamist arvesse võtmata“ (Barrington 2006: x). Aga kuidas mitte arvesse võtta kogumiku suurima autoriteedi lõppsõna olulisimat teesi, mille juurde Suny neljal korral (!) tagasi pöördub, küll triviaallihtsustaval viisil, aga siiski kindlatooniliselt oma argumenti aina üle ja üle korrates, pühendades ka oma essee viimase lõigu argumenti värskete ülekordusele: „Ma otsustasin postkommunistlikel riikidel jagada „postkolonialismi“ silti koos Malaisia, Ruanda ja Somaaliaga, et rõhutada, kuidas eliit peab rahvast üles ehitama tähenduse, rahvusluse identiteetide põhjale, mis pärinevad (koloniaalsest) iseseisvuseelsest perioodist. Kuitahes värsked ei tundu iseseisvus neile, kes seda parasjagu kogevad, möödunud põlvkondade spektrum lasub raskelt uuel riigil.“ (Suny 2006: 294)

Sotskolonialismi võimalused

Lõpetuseks tuleks esitada ka vahest kõige olulisem küsimus: milleks on meile vaja sotskolonialismi uuringuid? Kas on tegu taas ühe lääne moevoolu ülevõtmisega, võimalik, et kriitikavaba ülevõtmisega? Kas pole meil juba rohkem kui piisavalt „isme“, teooriaid ja filosoofiaid? Mille poolest on sotskolonialismi-uuring parem nimetus kui (post)kommunismiuuring? Meil on juba modernism ja postmodernism, on mälu-uuringud, me tunneme Foucault'd ja Bourdieu'd, teame, et rahvused, tõesed ja võimud on diskursiivsed konstruktsioonid, räägime lõhestunud subjektist ja ...kõigest muust. Või ehk enam nii palju ei räägigi, sest oleme omaks võtnud selle üldise platvormi, nüüdisaegse „post“-mõtte, nii et pole vaja seda enam kogu aeg üle ja ümber rääkida.

Siiski arvan ma, et postkoloniaalsetel uuringutel oleks nõukogude perioodi analüüsile palju pakkuda. Kommunismi või totalitaarsete ühiskondade kriitika ühendab nõukogude pärandi uurimise loosungi alla „Ma kõik kannatasime režiimi rõhumise all.“ Siin on äärmiselt oluline teadvustada metropoli ja äärealade erinevat olukorda, jätkuvalt rõhutada rahvusvahelisele avalikkusele, et tegu oli imperiaalse ettevõtmisega, vähemuste rõhumisega, majandusliku ekspuuteerimisega, poliitilise allasurumisega, kultuuride hävitustööga. Kõige olulisem aspekt sealjuures võiks olla sotskoloniaalse rõhumise inimliku dimensiooni esiletoomine: küüditatute, mõrvatute, piinatute, kaasajooksikute, vastupanuvõitlejate nimekirjade asemel võiksime rohkem keskenduda inimlikule kogemusele. Uurimistöö ei peaks muutma rõhutatud inimest anonüümseks subjektiks, vaid vastupidi, postkoloniaalne perspektiiv võiks anda neile inimestele tagasi nende kehad, nende ihad, nende traumaatilised kogemused, nende inimliku

olemasolu. Paljudele postkolonialismi uurijatele on ihaldav inimolevus koloniaaldiskursuse keskseks mõisteks. Siin ühendaks sotskolonialistlik vaatenurk kultuurianalüüsi filosoofia ja arhiivitööga, psühhoanalüüsi ja trauma-uuringutega, sealjuures kasutades võrdlevat perspektiivi, unustamata feminismi ja marksismi pärandit. Tulemuseks oleks uurimistöö, millel oleks lai kõlapind ja üldnimlik probleemiasetus. Selline võiks olla sotskolonialistlike uuringute tulevik.

Kirjandus

- Annus, Epp** 2007. Postkolonialismist sotskolonialismini. *Vikerkaar*, nr 3, lk 64–76.
- Annus, Epp** 2011. The Problem of Soviet Colonialism in the Baltics. – *Journal of Baltic Studies* (ilmumas).
- Baberowski, Jörg** 1999. Auf der Suche nach Eindeutigkeit: Kolonialismus und zivilisatorische Mission im Zarenreich und in der Sowjetunion. – *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 47, nr 4, lk 482–504.
- Barrington, Lowell W.** 2006. *After Independence: Making and Protecting the Nation in Postcolonial & Postcommunist States*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Beissinger, Mark R., Crawford Young** 2002. *Beyond State Crisis?: Postcolonial Africa and Post-Soviet Eurasia in Comparative Perspective*. Washington: Woodrow Wilson Center Press.
- Buckler, Julie A.** 2009. What Comes after „Post-Soviet“ in Russian Studies? – *PMLA*, Vol. 124, nr 1, lk 251–263.
- Carey, F. Henry, Rafal Raciborsky** 2004. Postcolonialism: A Valid Paradigm for the Former Sovietized States and Yugoslavia? – *East European Politics and Societies*. Vol. 18, nr 2, lk 191–235.
- Chamberlain, Muriel** 1999. *Decolonization: The Fall of European Empires*. Oxford: Blackwell.
- Chandler, Robert** 2008. *Shadow World: Resurgent Russia, the Global New Left, and Radical Islam*. Washington: Regnery Publishing.
- Chari, Sharad, Katherine Verdery** 2009. Thinking between the Posts: Postcolonialism, Postsocialism, and Ethnography after the Cold War. – *Comparative Studies in Society and History*, 51, nr 1, lk 6–34.
- Chernetsky, Vitaly** 2003. Postcolonialism, Russia and Ukraine. – *Uibandus*, nr 7, lk 32–62.
- Chernetsky, Vitaly jt** 2006. Are we Postcolonial? *Post-Soviet Space*. – *PMLA*, Vol. 121, nr 3, lk 828–36.
- Condee, Nancy** 2009. *The Imperial Trace: Recent Soviet Cinema*. Oxford: Oxford University Press.
- Conquest, Robert** 1962. *The Last Empire*. London: Ampersand Books.
- Daniel, Robert** 2007. *The Rise and Fall of Communism in Russia*. Yale: Yale University Press.

- Edgar, Adrienne Lynn** 2004. *Tribal Nation: The Making of Soviet Turkmenistan*. Princeton: Princeton University Press.
- Eglāja-Kristone, Eva, Benedikts Kalnačs** (toim) 2008. *Back to Baltic Memory: Lost and Found in Literature 1940–1968*. Rīga: Latvijas Universitāte. Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Empire** 2003 = *Empire, Union, Center, Satellite. The Place of Post-Colonial Theory in Slavic/ Central and Eastern European/ (Post-) Soviet Studies. A Questionnaire*. – *Ulbandus*, nr 7, lk 5–25.
- Etkind, Aleksander** 2002. *Время бритого человека, или Внутренняя колонизация России* – *Ab Imperio*, nr 1, lk 265–298.
- Ferro, Marc** 1997. *Colonization: A Global History*. London: Routledge.
- Hagen, Mark von** 2004. *Empires, Borderlands, and Diasporas: Eurasia as Anti-paradigm for the Post-Soviet Era*. – *American Historical Review*, nr 109, lk 445–468.
- Hirsch, Francine** 2005. *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*. Ithaca: Cornell University Press.
- Jersild, Austin** 2002. *Orientalism and Empire: North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier, 1845–1917*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Jirgens, Karl E.** 2006. *Fusions of Discourse: Postcolonial / Postmodern Horizons in Baltic Culture*. – *Violeta Kelertas* (toim), *Baltic Postcolonialism*, lk 45–81.
- Kappeler, Andreas** 1992. *Rußland als Vielvölkerreich: Entstehung, Geschichte, Zerfall*. München: C. H. Beck.
- Kelertas, Violeta** (toim) 2006. *Baltic Postcolonialism*. Amsterdam: Rodopi.
- Kolarz, Walter** 1967. *Russia and Her Colonies*. Hamden, CT: Archon Books.
- Korck, Janusz** (toim) 2007. *From Sovietology to Postcoloniality: Poland and Ukraine from a Postcolonial Perspective*. *Södertörn Academic Studies* 32. Huddinge, Sweden: Södertörns högskola.
- Kujundzic, Dragan** 2000. „After”: *Russian Post-Colonial Identity*. – *MLN*, Vol. 115, nr 5, lk 892–908.
- Kukk, Kalev** 1991. *On Economic and Geographical Development of Estonia in 1945–1990*. Tallinn: Publications of the Estonian Geographic Society VI. Estonian Academy of Sciences.
- Martin, Terry** 2002. *The Soviet Union as Empire: Salvaging a Dubious Analytical Category*. – *Ab Imperio*, nr 2, lk 91–105.
- Martin, Terry** 2001. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalities in the Soviet Union, 1923–1939*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Mettam, Colin W., Stephen Wyn Williams** 1998. *Internal Colonialism and Cultural Divisions of Labour in the Soviet Republic of Estonia*. – *Nations and Nationalities* 4, nr 3, lk 363–388.
- Mihkelev, Anneli** (toim) 2009. *Turns in the Centuries, Turns in Literature. Comparative Approach to Estonian and Latvian Literatures in a European Context*. *Collegium litterarum* 23. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Misiunas, Romuald J., Rein Taagepera** 1993. *The Baltic States: Years of Dependence, 1940–1990*. Berkeley: University of California Press.

- Moore, David Chioni** 2001. Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique. – PMLA, Vol. 116, nr 1, lk 111–128.
- Moore, David Chioni** 2006. Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique. – Baltic Postcolonialism. Violeta Kelertas (toim), lk 11–42.
- Osterhammel, Jürgen** 2005. Kolonialismus. Geschichte – Formen – Folgen. München: C. H. Beck.
- Pavlyshyn, Marko** 1992. Post-Colonial Features in Contemporary Ukrainian Culture. – Australian Slavonic and East European Studies, nr 6, lk 41–55.
- Pavlyshyn, Marko** 1993. Ukrainian Literature and the Erotics of Postcolonialism: Some Modest Propositions. – Harvard Ukrainian Studies 17, nr 1–2, lk 10–26.
- Peiker, Piret** 2005. Ida-Euroopa kirjandus postkoloniaalsest vaatenurgast. – Vikerkaar, nr 10–11, lk 142–153.
- Račevskis, Kārlis** 2002. Toward a Postcolonial Perspective on the Baltic States – Journal of Baltic Studies, Vol. 33, nr 1, lk 37–56.
- Riggan, William** 1998. Introduction. – World Literature Today, Vol. 42, nr 2, lk 229–230.
- Rusinko, Elaine.** Straddling borders: literature and identity in Subcarpathian Rus. Toronto: University of Toronto Press.
- Smith, Graham** (toim) 1994. The Baltic States: The National Self-Determination of Estonia, Latvia and Lithuania. Basingstoke: Macmillan.
- Smith, Graham** (toim) 1996. The Nationalities Question in the Post-Soviet States. London: Longman.
- Smith, Graham** 1998. Post-Colonialism and Borderland Identities. – Graham Smith jt. Nation-building in the Post-Soviet Borderlands. Cambridge: Cambridge University Press, lk 1–20.
- Smith, Graham** 1999. The Post-Soviet States: Mapping the Politics of Transition. London: Arnold.
- Smith, Graham, Vivien Law, Andrew Wilson, Annette Borh, Edward Allworth** 1998. Nation-building in the Post-Soviet Borderlands. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sub Altera Specie** 2008 = Roundtable Sub Altera Specie. A View at Postcolonial Paradigm from Inside Russian/Soviet History – Ab Imperio, nr 2, lk 80–92.
- Suny, Ronald Grigor** 2001. The Empire Strikes Out: Imperial Russia, 'National' Identity, and Theories of Empire – A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin. Ronald Grigor Suny, Terry Martin (toim). Oxford: Oxford University Press.
- Suny, Ronald Grigor, Terry Martin** (toim) 2001. A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin. Oxford: Oxford University Press.
- Zubkova, Elena** 2008. Прибалтика и Кремль, 1940–1953. Moskva: Rosspen, (eesti keeles 2009).
- Thompson, Ewa** 2000. Imperial Knowledge. Westport, CT: Greenwood Press.
- Thompson, Ewa** 2008. Postcolonial Russia. – A Historical Companion to Postcolonial Literatures: Continental Europe and Its Empires. Edinburgh: Edinburgh University Press, lk 412–417.
- Verdery, Katherine** 2002. Whither Postsocialism? – C. M. Hann (toim). Postsocialism: ideals, ideologies, and practices in Eurasia. London: Routledge, lk 15–28.
- Vichnevski, Anatoli** 1995. L'Asie centrale post-soviétique: entre le colonialisme et la modernité. – Revue d'études comparatives Est-Ouest nr 4 (décembre), lk 101–123.

Yekelchyk, Serhy 2002. Interpreting Russias Imperial Dimension. – Canadian Slavonic Papers, 46, Sept-Dec. 46, 3–4, lk 475–487.

Yekelchyk, Serhy 2004. Stalin's Empire of Memory: Russian-Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination. University of Toronto Press.

Epp Annus (PhD 2002, Tartu Ülikool) on Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriteooria töörühma vanemteadur. Peamised uurimisvaldkonnad: 20. sajandi eesti proosakirjandus, postkoloniaalsed uuringud, argielu fenomenoloogia, kirjanduse ja filosoofia suhted. Kontakt: eppannus@hotmail.com